

Gorm Larsen

Subjectivity in Narratives: Interpretations of Enunciation

English Summary

An ongoing discussion in literary theory is about whether the narrative text generally, has narrator or not. The respectively positive and negative interpretations illustrate two paradigms in the narrative theory. Gorm Larsen shows that the two positions are connected by the concept of enunciation: Käte Hamburger and Émile Benveniste introduced the concept of enunciation and argued at the same time that only I-narratives have a structure of enunciation. In the view of poststructural theory this has been radicalised into a complete denial of the narrator. Gorm Larsen argues however that the different interpretations of enunciation are not in conflict with each other, but – from a narratological and structural point of view – a matter of different levels on which subjectivity in narrative can be understood; this shows that subjectivity in narrative is a complex state of affairs.

Gorm Larsen

Ph.d., post.doc. ved Afdeling for Litteraturvidenskab og moderne kultur, Institut for kunst- og kulturvidenskab, KU, med projekt under Center for Narratologiske Studier, SDU.

K&K 101 (2006), 140–162

Subjektivitet i fortællinger

Udsigelsens fortolkninger

Narratologisk set kan subjektivitet i fortællinger ytre sig på to måder: enten gennem de handlende og reflekterende karakterer, eller gennem de fortællende figurer. Det første forhold er del af den fortalte historie og vedrører begivenheder og karakterernes karaktertræk, det andet forhold udgør udsigelsen og vedrører den måde fortællingen bliver fortalt på. Det er subjektivitet som udsigelse, der i det følgende står til diskussion.

I de seneste år har der i de internationale såvel som i de hjemlige narratologiske fora verseret en diskussion om, hvorvidt den litterære tekst altid er medieret eller formidlet af en fortæller eller ej. På den ene side hævdes det, at sprog som praksis altid er kommunikativt og at dette kommunikative aspekt ikke kan tænkes ud af sproget – heller ikke i litterære tekster, som indlejrer en intern udvekslingsstruktur, hvor én fortæller det fortalte. På den anden side fremføres det, at den kommunikative opfattelse af fiktion er en rent metaforisk forståelse, nærmere bestemt en »lingvisticistisk« antropomorficering af litteraturen, som fjerner fokuset fra teksten som sprog, fra sprogets egen skabende dynamik. Subjektivitet i fortællinger kan med andre ord – ved siden af det der udspringer af handlende karakterer – anskues på to måder: enten som et forhold, der vedrører udsigelsen *eller* som noget der alene har at gøre med den sproglige gestaltning forstået som en »upersonlig personalitet«.

Spørgsmålet om og synet på den kommunikative akse har en central betydning i diskussionen: Har fortællinger altid en fortæller? Argumentet *for* en fortæller er dominerende i narratologien og hviler på et pragmatisk opfattelse og finder derfor også støtte i den pragmatiske lingvistik. Helt common sense-agtigt formulerer f.eks. Ole Tøgeby det:

»Hvis man skal diskutere en passage fra en bog af Balzac, så er der tale om at der er en 'forfatter' som er Balzac, og nogle læsere [...]. Vi går også ud fra at teksten beskriver nogle hændelser i Paris, og at teksten er en roman som blev trykt og kunne købes af dem der ville læse den [...] Vi har en lang tradition i Danmark for at kalde

disse størrelser for henholdsvis AFSENDEREN, MODTAGERNE, SAGSFORHOLDET, KANALEN OG SPROGET [...]. Dernæst kan vi vel også blive enige om at afsenderen, i dette tilfælde BALZACK, har skrevet en bog, og at vi modtagere har læst den (eller dele af den), at vi har en forståelse af hvad bogstaverne i bogen skal betyde, og at vi har tillid til at det er nogenlunde det som Balzack har ment at de skulle betyde. Det er det man kan kalde KOMMUNIKATION. Det indebærer at vi hver især har en sammenhængende tanke inde i vores hoveder som er en repræsentation af noget andet end bogstaver, og at vi går ud fra at den tanke som jeg har inde i mit hoved, er ækvivalent med den tanke [...] som er inde i Balzacks hoved. Tankerne er ikke identiske, de befinder sig jo inde i forskellige hoveder, men de er ækvivalente [...].«¹

Anderledes formuleret lyder dette argument, at fiktion etablerer en konvention for afkodning, at fiktion er forbundet med en fiktionskontrakt, idet der af læseren fordres en særlig afkodning, der ikke tager tekstens udsagn til indtægt for en sandhed om verden, men som udtryk for en fortolkning af verden, som en del af et billede på tilværelsen og af virkeligheden; fiktion er netop fiktiv. Dette sker dels pga. af nogle paratekstlige koder (titel, omslag med forfatternavn, kapiteloverskrifter osv.), dels pga. af vores viden om litteratur og forfattere, men også pga. fiktionens henvisningsform. Disse koder skaber sammen med fiktionens verden et billede af afsenderen, der ligesom alle de andre henvisninger ikke er reelle.

Litterære tekster har i denne begrebsforståelse – der bliver formuleret af Seymour Chatman og Gérard Genette med rødder til Wayne C. Booth og Franz K. Stanzel – to kommunikative akser, en ekstern og en intern, intratekstuel. Den første mimer det forhold, at teksten er skrevet af en forfatter og læst af en læser, den anden gestalter og repræsenterer en figur, der beretter det fortalte. På den ene side taler vi om ideen om en skaber, en autoritativ stemme eller en implicit forfatter (*implied author*); på den anden side har vi tekstens fiktive fortæller, eller da det fiktive er en selvfølgelighed, instansen *fortæller*.

Den anden position vil ikke anfægte, at der er en ekstern kommunikation, men vil i høj grad problematisere, at der er en intern. Problemet set fra denne position er, at den empiriske kommunikation og det empiriske jeg bliver overført og indlejret i det intratekstuelle. Bl.a. Rolf Reitan og Carsten Madsen og dekonstruktive teoretikere som Andrew Gibson vil på baggrund af teoretikere som Käte Hamburger, Ann Banfield og Maurice Blanchot på den ene side og/eller Roland Barthes, Michel Foucault og Gilles Deleuze på den anden side hævde, at tekstens fortæller-subjektiv-

vitet alene er en forestilling som læseren påfører teksten. Den narrative stemme er noget, vi tillægger teksten for at skjule det faktum, at teksten er rent sprog:

»Narrative voice is a theoretical construction, used, not only to give narrative a secure and unitary foundation, but to protect us against this disturbing recognition of [...] ‘abstract’ nature of the language of narrative.«²

Misererne er ifølge dette synspunkt, at der dels ikke distingveres mellem mundtlig tale og skriftlig, litterær tekst, dvs. at der er en projektion fra dagligsproget til litteraturen; dels har selve fortællerbegrebet været det, der skulle ordne og garantere tekstens betydningsniveauer, idet der henvises til en subjektivitet, der er teksten fremmed. Reitan på sin side undrer sig over, at der tales om en udsigelses-*instans*, som må forstås i retning af en grammatisk person:

»Ideen er da, at først i det øjeblik denne grammatiske person træder ud af sin rent grammatiske eksistens og giver sig til kende som et menneskeligt subjekt, har vi en personlig og, i forhold til det fortalte, en identificerbar fortæller. Men hvordan kan en instans, som per definition ikke kan tale, alligevel fortælle?«³

Reitan peger altså på, at der i narratologiens udsigelses- og fortællerteori på den ene side tales om en stemme og subjektivitet, på den anden side insisteres der på, at stemmen er en tekstuel instans. Stemmen vil på en gang være antropomorf ånd og konkret materialitet. Den samme dobbelthed peger Carsten Madsen på, når han skal forklare den spaltning, der finder sted i udsigelsesbestemmelsen:

»et fiktivt Jeg bestemmes som den eksplicite udsiger i en udsagt udsigelse, men således at det uden videre fremtræder som forlenet med transcendentale kvaliteter samtidig med at dets empiriske side enten glider i baggrunden som en implicit, latent og eventuelt fortrængt udsiger eller, og mere tvivlsomt, stilles i forgrunden gennem diverse overgreb på fiktionen der fornægter dens specifikt litterære erfaringer, fx ved at forfatterens empiriske Jeg fremlæses gennem værket transcendentale Jeg. At udsigelsessubjektet forlenes med transcendentale kvaliteter ses ved at denne type analyse opfatter udsigelsen som en medierende instans der frembringer diskursen og konstituerer et semiotisk kompetent subjekt i den udsagte udsigelse.«⁴

Hos Madsen er det problematiske altså koblingen mellem tekstens eksplícitte udsiger og på den ene side en empirisk dimension og på den anden side et rent transcendentalt ego. Løsningen på denne empiriske og transcendentale fejlkodning er, at vi opgiver at spejle eller indlæse et på en gang »konstitueret og konstituerende« subjekt i teksten og i stedet møder den

»a-subjektive strøm af rene erfaringer der taler gennem sproget og i radikal empirisk forstand overhovedet kalder på sprog, gør sprog muligt som en udvidelse af erfaringsverden i en kontinuert overgang fra erfaring til erfaring, [...] og derfor ingenlunde får mæle gennem et Jeg eller formes til en distinkt tale, en hørbar stemme, men som ikke desto mindre udgør klart artikulerede »før-individuelle singulariteter og ikke-personlige individuationer« der i litteraturen gør det muligt at aktualisere og dramatisere en mangfoldighed af stemmer.«⁵

Således står de to positioner skarpt overfor hinanden, den ene læsende en kommunikativ forståelseshorisont ud af teksten – eller ind i (vil kritikere sige) – den anden bevidst forsøgende på det modsatte i bestræbelsen på at gribe tekstens mangfoldighed. Det paradoksale er imidlertid, at det teoretiske fundament for den sidste retning, Benveniste, Hamburger og Banfield – som Carsten Madsen radikaliserer – lige præcis forsøger at indkredse tekstens subjektivitet i sproget som et udsigelsesforhold, men vel at mærke som et forhold kun nogle tekster er udstyret med og som altså ikke er generelt. Det er altså mere eller mindre det samme grundlæggende begreb om udsigelsen – fortolket forskelligt – der ligger til grund for de forskellige retninger.

Jeg vil i det følgende først stille skarpt på grundparadigmet, den sproglige subjektivitet med de første sproglige og litterære udsigelsesforståelser og herfra følge udsigelsens og subjektivitetens metamorfoser mod til den ene side en radikal fornægtelse af subjektivitet og til den anden side en insisteren på udsigelsens allestedsnærværende karakter. Pointen med denne begrebshistorik og begrebsudredning er ikke kun det i sig selv oplysende heri, men et forsøg på at afdække mange misforståelser i fejden og usammenlignelige begrebskoncepter, hvad der leder til en meget mere omfattende og syntetiserende forståelse af udsigelse og subjektivitet i fortællinger.

Udsigelsesbegrebets rødder 1: Sprog og subjektivitet

Begrebet udsigelse kan spores tilbage til en række artikler fra slutningen af 1950'erne af lingvisten Émile Benveniste og til litteraten Käte Hamburgers *Die Logik der Dichtung* fra 1957 (2. reviderede udgave 1968). Selvom der ikke er nogen eksplicit forbindelse mellem Benveniste og Hamburger, er den måde de indkredser og bestemmer udsigelsen på påfaldende sammenstemt. Hos dem begge er der tale om, at udsigelse er noget, nogle teksttyper er udstyret med, mens andre er foruden.

Hos Benveniste bestemmes udsigelsen sprogteoretisk som et forsøg på at forstå subjektivitet som en sproglig kategori. Det er ifølge Benveniste i og gennem sprog, mennesket 'indsætter' og 'indretter' sig som subjekt; begrebet om 'jeg' virkeliggøres i sproget; for ham er det via de sproglige former, der angiver person, at vi i det hele taget også udenfor sproget opererer med kategorien person. Udsigelsen forankres da af alle de sproglige størrelser, der peger på det talende jeg – pronomener og adverbier, der forankrer den talende personmæssigt som rum- og tidsligt. Hermed bliver udsigelsen også en performativ kategori, og udsigelsesmærkerne er sporene efter udsigelsesakten: Udsigelsen er den handling, at der tales og fortælles. Det betyder, at der især kan fremanalyseres to aspekter af Benvenistes sprog- og udsigelsesforståelse som anledning til at indkredse forholdet mellem subjektivitet og sprog, nemlig dels en række sproglige kategorier, dels en mere principiel forståelse af sprog som en aktivitet med en diskurssituation, der overskrider sprogsystemet.

At det er pronomenerne, der kan tilskrives den særlige betydning for etablering af subjektivitet, skyldes deres særlige referenceformer. Pronomenerne henviser ikke til forhold i virkeligheden eller begrebsmæssige forestillingsbilleder som Saussures arbor eller equos. Ethvert træ kan vi benævne ved udtrykket »træ« osv. Pronomenerne derimod har ingen leksikalsk bestemmelse. I stedet har de en diskursiv reference. 'Jeg' og 'du' henviser til sætningens diskursive instanser og deltagere. De viser, at det sagte er kommunikeret fra et subjekt til et andet, at sætningen er forankret i et subjekt. Herved gør subjektiviteten sin entre i sproget:

»Det är i diskursinstansen, där *ja*g utpekar talaren som denna yttrar sig som 'subjekt'. Det är alltså bokstavligen sant att grunden för subjektiviteten finns i utövandet av språket. Om man verkligen tänker över saken, så ser man att det inte finns något annat objektivt vittnesbörd på subjektets identitet än det hon själv på detta sätt ger om sig själv.«⁶

Det er ikke repræsentationen eller beretningen, der i egentlig forstand pe-

ger på subjektivitet – trods at vi her har at gøre med skabte antropomorfe ideer og verdener. Subjektivitet er diskurshandlingen, det at repræsentere og at fortælle; der peges på et jeg, og taleren ytrer sig som subjekt. Den subjektivitet, Benveniste karakteriserer, kan vi forstå som udsigelsessubjektets evne til at konstituere sig som subjekt. Der er et jeg, som siger ‘jeg’⁷- på den ene eller anden måde. Sprogets mulighedsbetingelse er, at sprogbrugeren kan indskrive sig som subjekt og repræsentere sig som ‘jeg’ og derigennem gøre et sprog til sit eget. Benvenistes udsigelsesteori forsøger at gribe den position ‘personen’ har, og den måde subjektet gestalter sig på i sproget.

Pronomenerne er langt fra de eneste sproglige kategorier, subjektiviteten kan indstifte sit mærke i. I forlængelse heraf må der peges på alle de faktorer, der sætter subjektet i relation til tid og rum, dvs. alle relative positions- og retningsangivelser – som ‘her’, ‘nu’, ‘derefter’, ‘i morgen’ – der kan forstås ud fra diskurssituationen og giver en pejling af udsigelsessubjektet. Sammen med pronomenerne udgør dette felt deiksis. Dertil kommer visse adjektiver, adverbier og demonstrativer og mere overordnet tempusforhold. Der er her tale om sprogets typer af tomme pladser, som udsigelsessubjektet gennem sin diskurs bemægtiger sig. Eller omvendt formuleret: Diskursinstansen bliver knudepunktet for de forskellige sproglige indikatorer og favner herigennem subjektiviteten.

Genremæssigt set er kun nogle tekster udstyret med udsigelse, nemlig *diskurser*, hvis indretning er tilforordnet et udsigelsessubjekt, dvs. alle mundtlige tekster og alle de litterære og skriftsproglige kommunikationsformer, hvor 1. og 2. person er indlejret som afsender og modtager. Overfor diskurser står de *historiske beretninger*. De er knyttet til den historiske (genre)form med en skriftsproglig genfortælling af fortidige begivenheder. Mens alle tempusformer er mulige i diskurser, især præsens, perfektum og futurum, der eksplicit henviser til den talende, udsigelsessubjektet, der er disse henvisningsformer fraværende i historie-formen, idet begivenhederne lægges frem med en tredjepersonal gengivelse og er grammatisk karakteriseret ved præteritum og pluskvamperfektum, hvad der betyder, at der her hverken er en tekstlig (specifik) afsender eller modtager.⁸ Analysen viser udsigelsesteoretisk to grupper af tekster. Lige præcis samme konklusion når Käte Hamburger frem til.

Udsigelsesbegrebets rødder 2: Litteratur og subjektivitet

Hos Hamburger bliver distinktionen mellem tekster med og uden udsigelse en afgørende brik i en litterær-fænomologisk genreteori.⁹ Den narrative litteratur kategoriserer hun efter, om den har et udsagnssubjekt

(eller udsigelsessubjekt), eller den er uden et sådan subjekt. Lyrikken og jegfortællingen er udrustet med et udsagnssubjekt ligesom normalsproget; begge er kendetegnet ved et udsagnssystem med en subjekt-objekt-logik, (hvor et virkelighedsudsagn tilskrives et udsagnssubjekt), altså et subjekt, der siger noget om et objekt. Det, der for mig at se er en væsentlig pointe hos Hamburger (og lidt mindre eksplicit hos Benveniste), er, at den aflæselige subjekt-objekt-relation er en fikseret udsagnsstruktur. Udsagnssubjektet er ikke blot identisk med et afsenderjag, men er udtryk for et element i en generel sprogstruktur.

Epikken, som i Hamburgers genreteori er alle tredjepersonsfortællinger og dramaet, er uden udsagnssubjekt og dermed uden udsagnssystem. Det betyder, at det ikke er et fortællende jeg, der er koordinerings- og fikspunkt for det fortalte. I stedet er det karaktererne, der er referencepunkt for det fortalte. Kun i epikken kan karakterer fremstilles i 3. person hinsides udsagnsstrukturen og tilbyde sig som subjekter såvel som objekter, idet tredjepersonssubjektiviteten kan fremstilles og udfoldes. Dette suppleres nu med Hamburgers vigtige bestemmelse, at episk præteritum ikke automatisk opleves og konstitueres som fortidigt. I en roman angiver »Kongen spillede hver aften på fløjte« en gøren, der foldes ud her og nu i fortællingen – også selvom den tidsligt lokaliseres til 1764. Udsagnet er m.a.o. ikke orienteret ud fra et fortæller-origo, en talers fikspunkt for et Her-Nu-Jeg-system. Tiden er kongens, og læseren er samtidig med karakteren. I fiktionen er det fiktive jeg-origo til stede på bekostning af et reelt eller fortællende jeg-origo, hvormed den fortællendes tid tilsløres. Med Hamburgers ord:

»Tempusfenomenet lægger den samme lov til grund: at det fortalte ikke refererer til et reelt jeg-origo, men til fiktive jeg-origines, og altså er fiktivt. Den episke fiktion er digtningsteoretisk alene defineret ved for det første ikke at indeholde et reelt jeg-origo og for det andet at den må indeholde fiktive jeg-origines. Dvs. orienteringssystemer, som erkendelsesteoretisk og dermed temporalt ikke på en eller anden måde vedrører et reelt jeg, som forfatter eller læser.«¹⁰

Når karakteren er den fiktionsbærende størrelse, der samler de fiktioniserende træk og nulstiller det temporale system, sker det altså ved, at tidsperspektivet er hos karakteren. Der er ikke kun tale om en ren psykologisk effekt, der præger oplevelsen og struktureringen af fiktion, eller om at kun konteksten konstituerer det fortaltes rum. Bestemmelsen er også lingvistisk determineret, nemlig når de deiktiske markeringer – som næsten uundgåeligt vil optræde – ikke refererer til en fortællers rum-tid, men

til karakterernes ditto. I en roman kan udsagnet om den fløjtespillende konge efterfølges af: »Denne aften ville kongen spille Bach«. Deiktiske tidsudtryk – denne aften, i morgen, nu, om tre uger – vil (parallelt med stedsdeiksis: her, på slottet) referere til karakterernes her og nu, selvom de er fortalt i præteritum. I normalsproget vil det ikke være muligt; der vil et ‘i morgen’ henvise til dagen efter, taleren siger dette og ikke til dagen efter, det fortalte udspilles. Epikken ophæver det grammatiske temporale system og præteritumsudtrykkene etablerer således karakterernes ‘her og nu-situation’. Præteritum fungerer derimod temporalt i jegberetninger.

Til at bestyrke påstanden fremfører Hamburger, at det hun kalder de indre forløbsverber – verber som føle, ønske, tro, tænke osv. – i deres indresyn i den episke fortælling ikke repræsenterer præteritum. Hertil kommer at anvendelsen af *erlebte Rede* (også kaldet *style indirecte libre* eller fortalt monolog) og historisk præsens underbygger ophævelsen af tempus-systemet. *Erlebte Rede* er den præteritumsform, der mest eksemplarisk er a-temporal, fordi den netop gengiver eller omskriver en aktivt tænkende karakter. Tempusophævelsen skyldes, at det jeg-origo, der organiserer det fortalte, er den tænkende karakter. Tilsvarende er historisk præsens kendt for sin levendegørende og fikcionaliserende effekt, to forhold der allerede er virksomme i episk præteritum. Bl.a. derfor er præteritum fiktionens hovedform, som på mest adækvat facon (uden forstyrrelse og usikkerhed) etablerer fiktionens illusion. Den episke præteritums funktion er fiktionens umarkerede form, idet kun epik i Hamburgers begrebsverden er fiktion.

Fortællefunktionen: Kritik af tredjepersonsfortælleren

Epikkens karakterstyring med det fiktive jeg-origo, præteritum med præsensfunktion medfører en ny forståelse af fortællerforholdet og betyder, at fortællerbegrebet kløves ud fra, om vi har at gøre med jegfortælling og udsagnsfunktion eller episk karaktergestaltning. Fortælleren er evident til stede i førstepersonsfortællingerne, nemlig som den eksplicite jegfortæller, der manifesterer sig gennem udsagnsstrukturen. Derimod vil Hamburger rokke ved forestillingen om tredjepersonsfortælleren som en art subjektiv personinstans og opponerer imod indtrykket af en »person«, der står i relation til både de skabte figurer og til læseren og som repræsenterer tekstens samlede vurderinger og holdninger. Kritikken retter sig mod den implicite eller skjulte fortæller, der fortolkes som det fortaltes subjektive faktor, der subjektiverer tekstens objektive form og som fremtræder som en dirigerende, komponerende og guddommelig autoritet. Epikken er nemlig for Hamburger aldrig subjektiv i antropomorf forstand og den manifesterer ikke en instans, der gør sig ud for forfatteren i teksten.¹¹

Selve termen fortæller kritiseres derfor, eftersom den netop giver indtryk af et bagvedliggende subjekt med en klar subjektivitet. Fortælleren er fatamorgana og et træk fra en forældet fortælle-teori. Det eneste, vi kan skelne mellem, er, hvorvidt det fortalte er indre eller ydre, om karaktererne er portrætteret, som de ser sig selv – følede, tænkende – eller som andre ser dem – handlende, reagerende – selvom de to former selvfølgelig kan blandes på utallige måder.

Hamburger underbygger sit synspunkt ved at analysere en række pas-sager fra meget forskellige tredjepersonsfortællinger – fra Kleist til Kafka. Pointen i disse analyser er, at hvad enten de fortalte karakterer beskrives indefra eller udefra – det vi normalt forbinder med den subjektive versus den registrerende, objektive fortæller – er karaktererne altid fikspunktet for det fortalte. Selv den dårlige fiktion præsenterer karaktererne fra deres jeg-origo. Men for Hamburger gælder det, at »[...] den fiktive fortællingen aldrig er »subjektiv«, heller ikke når den gebærder sig nok så subjektivt«. ¹² Der er overordnet ikke tale om, at det fortalte etablerer en subjekt-objekt-korrelation. Sætningen »Under middagen fremførte Hr. Arnoldsen en af sine vittige og opfindsomme taler til ære for brudeparret« vil i et brev etablere et udsagnssubjekt: En brev-skriver, der beretter om nogle begivenheder, udsagnsobjektets realitet. Og ikke nok med det, i eksemplet har udsagnssubjektet investeret sig selv gennem sin vurdering. Men når udsagnet optræder i Manns *Buddenbrook* skifter det derimod indhold og væsen. Her er det ikke udsagt af en karakter, men er en ytring i fortællingen, er en del af den berettende strøm, hvor det ifølge Hamburger er karaktererne, der binder det fortalte sammen.

Selv i tekster med 'subjektive' refleksioner og kommentarer om begivenheder og karakterer, der i den klassiske litteraturteori tages til indtægt for, at *nogen* evaluerer og dømmer og da tjener som argument for, at de episke fremstillingsformer har fortællere, forklarer Hamburger med at de ikke udtrykker en distance mellem karakteren og en afsender, men er del af karakterernes gestaltning. Karaktererne er, hvad de er igennem den måde, de fremstilles på; de er genstand for observationer og refleksioner. Dvs. kommentarerne er del af fiktionens fortolkningsmæssige konfigurationer.

Den integration Hamburger ser mellem karaktererne og en »fortællerstemme«, er tydelig i forhold til *erlebte Rede*. *Erlebte Rede* angiver i klassisk forståelse både karakterens tanker og en fornemmelse af en fortæller, fordi tankestrømmen er formidlet i et sprog, der synes karakteren fremmed – i det mindste ved at være gengivet i tredje person og præteritum – altså tilhører en »fortæller«. Men en distinktion mellem hvornår det er karakterens, og hvornår det er en fortolkende fortæller, der taler, er det

umuligt at drage. Hvis det sagte både er 'fortællerens' og karakterens ord, så er ordene med en af Hamburgers spidsformuleringer kun *fortællerens*, *fordi de er karakterens*, fordi de skal hjælpe med at forme karakterens situation.¹³ Vi kan derfor, ifølge Hamburger, se *erlebte Rede* som et eksemplarisk udtryk for et fortællende princip hinsides fortælleren.

Har vi således ud fra ovenstående ikke en fortæller, vi kan henføre det fortalte til – dvs. der har det fortalte som sit objekt – så er det fortalte til som resultat af en fortællende akt. Denne akt er forbundet med, at det fortalte er fiktion og derfor ikke lagt ind i et virkelighedsudsagn. Eller som det hedder: Mellem det fortalte og det fortællende eksisterer der ikke en subjekt-objekts-relation, men derimod en funktionssammenhæng.¹⁴ Dvs. fortællefunktionen er en konsekvens af fortællingen som fortalt, som en *handling*.

Romanernes dialogsystem ser Hamburger på samme måde som part i fortællefunktionen. Dialoger adskiller sig fænomenologisk set ikke for hende fra det fortaltes beskrivelser, beretninger og refleksioner. Det, der binder de skiftende fremstillingsformer sammen, er intet andet end fortællefunktionen. Den beskrivende beretningsform, alskens reflekterende kommentarer, monologer, dialoger og *erlebte Rede* osv. udgør hver især momenter i progressionen af fortællingen. Epikken – og her især den moderne og modernistiske – producerer et særligt tekstflow, der ikke kan henføres til et sætnings-subjekt, men elaborerer og blander tanker, følelser, perceptioner, registreringer og fortolkninger. Den narrative akt er en stadig skabende bevægelse, der hele tiden ændrer sin karakter af nærhed og tilsynekomst (alt afhængigt af fremtrædelsesformen) – med monologen og dialogen som de to yderpoler.

Det fortællende er den funktion, der hele tiden er på spil i det fortalte; den er en akt, som sammenknytter de forskellige fremstillingsformer og en vigtig del af epikkens mimetiske dimension, fordi den fiktive verden er produceret gennem en mængde fortællende handlinger. Det er såvel en stabil og stabiliserende størrelse – vi taler om én fortællefunktion – der viser sig som en fluktuerende bevægelse.

Udsigelsens to veje

I forhold til Benveniste og Hamburgers forståelse af udsigelsen og udsagnsstrukturen som et lokalt fænomen i jegfortællinger, bevæger de alternative opfattelser af subjektivitet og fortæller sig grundlæggende i to retninger: Enten udvides konceptet om den fortællerløse epik til at være en generel dom for al prosa/litteratur, eller også ses omvendt jegfortællingens subjekt-objekt-struktur som en almen indretning. Den første er

en form for post-subjektivisme, der artikuleres af forskellige poststrukturalistiske og dekonstruktive teoretikere. Den anden har som nævnt fået udbredelse via pragmatiske og semiotiske-strukturelle teorier og karakteriserer i høj grad narratologiens fortællerkoncepter – som i det følgende skal behandles i ental.

Begge disse retninger knytter an til en revision af den klassiske opfattelse af subjektet fra Descartes. Descartes' subjekt er selvbevidst og eksisterer fordi det tvivler og dermed tænker, *cogito ergo sum*. Det er siden blevet karakteriseres ved sine handlende, følede og tænkende egenskaber – og udspændes af volitionære, affektive og kognitive felter. Men dette suveræne subjekt har mistet sin status som autoritativ fortolkningsbillede. Subjektet er i dag ikke identisk med det selvbevidste jeg, det er detroniseret og ses underlagt begær og ubevidste kræfter og er ikke mindst præget af sprogets diskursive elementer. Konsekvenserne heraf er dog meget forskellige.

Opgøret med subjektet. Den upersonlige udsigelse

Detroniseringen af subjektet findes i forskellige versioner og især i en vifte af poststrukturelle teorier – hos Barthes, Foucault, Derrida, Deleuze osv. Optakten til denne demonteringshistorie er litteraturteoretisk set nykritikkens og strukturalismens objektive tekstbegreb og metodebevidsthed, hvor al opmærksomhed blev kanaliseret hen på de strukturer i teksten, der bliver set som dens egentlige generatorer og en ubevidst, dybdestrukturel infrastruktur: Teksten – og forfatteren – er underlagt nogle på forhånd givne betydningsstrukturer, som er generaliserbare, hvorfor den enkelte tekst er indlejret i en almen betydningsproduktion. Disse almene vilkår er ikke kun gældende for litteraturen, men for enhver (symbolsk) betydningspraksis i det sociale rum. Betydningen er determineret af et autonomt system, hvor hver størrelse er afhængig af enhver anden størrelse.

Kulminationen blev forfatterens (og fortælleren) udstødelse og symbolske dødserklæring – formuleret af Barthes med »La mort de l'auteur« fra 1968. Forfatteren er ikke et fikspunkt for eller i teksten, men det eneste *origo* er sproget. At give en tekst en forfatter, som det hedder, er at pålægge den en begrænsning, der lukker den og gør den endelig. Teksten er derimod ikke en manifestation af en særegen stemme eller et personligt udtryk. Tværtimod har der altid været noget forud for skribenten, som han vil imitere: Skribentens eneste

»power is to mix writings, to counter the ones with the others, in such a way as never to rest on any of them. Did he wish to express

himself, he ought at least to know that the inner ‘thing’ he thinks to ‘translate’ is itself only a ready-formed dictionary, its words only explainable through other words, and so on indefinitely«. ¹⁵

Teksten er et mange-dimensionalt rum blandet af forskellige skrifter og et væv af utallige kulturbærende citater, og må karakteriseres som denne mangetydighed, dvs. som blot og bar skrift. Skrift/writing er det neutrale rum, hvor subjektet kan forsvinde - der hvor al identitet er tabt. Fra lingvistisk side har man, ifølge Barthes, vist, ved at pege på at udsigelsen er tom, at forfatteren er destrueret.

I Barthes’ dødsdom over forfatteren ligger også en epokal bestemmelse: Forfatteren er en moderne figur, der er vokset frem siden middelalderen i kølvandet på forskellige idéhistoriske strømninger, der priser individet – som reformationen, den engelske empirisme og franske rationalisme. Forfatterens død er da et resultat af en historisk forandring, hvor teksten i fremtiden vil blive skabt og læst på en måde, så forfatteren er fraværende på alle niveauer. Før i tiden var forfatteren forud for sit værk, der kunne repræsentere en afbildning, hvorimod den nutidige skribent er »født« samtidig med teksten og derfor blevet en ren performativ handling:

»The fact is (or, it follows) that *writing* can no longer designate an operation of recording, notation, representation, [...]; rather, it designates exactly what linguists, referring to Oxford philosophy, call a performative, a rare verbal form [...] in which the enunciation has no other content [...] than the act by which it is uttered« ¹⁶

Med teksten som abstrakt performativ, som en åben »gestuel indskrift«, der ikke kan referere til forfatteren som en meningssamlende kilde, der skal teksten forstås som en anti-teleologisk helhed, der har læseren som destinationspunkt. Eller som Barthes udtrykker det: Læserens fødsel sker på bekostning af forfatterens død – stadig vel at mærke som en epokal vending. Læseren er den, der kan forene skriftens mangfoldighed, ikke forstået i personal forstand som et individ med en historie, biografi og psykologi, men udelukkende som »noget«, der kan holde tekstens felt samlet.

Parallelt med Barthes er Foucaults vidensarkæologi – *L’Archéologie du Savoir*¹⁷ – blevet taget til indtægt for en forvisning af enhver forestilling om tekstens begyndelseskilde. I stedet har han lanceret begrebet om den anonyme diskurs: En diskurs er for Foucault ikke et tænkende, vidende og talende subjekts manifestation, men er tværtimod en heterogen totalitet, hvor subjektet er spredt ud. At tale er noget andet end at give udtryk for

sig selv. Subjektet er derimod underlagt diskurserne – de forskellige måder at tale under forskellige omstændigheder og i forskellige situationer. Lægens diskurs adskiller sig fra patientens diskurs som igen er forskellige fra den universitære diskurs; og fysikernes måde at tale om MNR-spektroskopi på adskiller sig fra de litteraturvidenskabelige diskurser. Hver diskurs er kendetegnet ved diskursive formationer, hvor særlige regelmæssigheder, strategier, indholdskategorier, udsigelsespositioner osv. udgør de aktuelle udtryksregistre. Det betyder videre, at diskurserne aftegner en række subjekspositioner: på forhånd fastsatte positioner, hvorfra subjektet kan blive taler.

Subjektets tanker og forestillinger kan ikke restløst føres tilbage til subjektet, som dets egne tanker og forestillinger. Således er det diskursive subjekt perifert og usammenhængende. Diskursen er ikke underlagt et talende subjekt, men er præget af blot at være, er sagt, »on dit«. Den er anonym. Der spørges ikke til det talende subjekt (bag diskursen), som kun er en mere eller mindre tilfældig instans.¹⁸

Hos Gilles Deleuze er litteratur og skrift et spørgsmål om tilblivelse, om en processuel ufuldbyrdet fuldbyrdelse. Der er således ikke et subjekt forud for litteraturen.

»Første og anden person er uanvendelige som grundlag for den litterære udsigelse; litteraturen begynder først da, hvor der i os fødes en tredje person, der berøver os evnen til at sig Jeg (Blanchots »neutrale«) [...] Der findes ingen litteratur uden fabulation, men fabulering, den fabulerende funktion, består i, som Bergson vidste, ikke i at forestille sig eller at udkaste et jeg. I stedet når den frem til disse syn, hæver sig helt op til disse tilblivelser eller kræfter.«¹⁹

Pointen er, at sproget ikke tilhører et jeg eller kan underlægges et subjekt, dvs. at de individualiserede former ikke har jeget som matrice. I stedet er sproget en skabelse og litteratur er for så vidt ikke andet end »sprogets bliven-andet«.

Det er på baggrund af teoretiske forståelsesrammer som de ovenstående – fra Benveniste til Foucault og Deleuze – at de konkrete tekstmøder sætter forestillingen om tekstens a-subjektive strøm af erfaringer, og hvor opmærksomheden henledes på litteraturens litteraritet. Paradoksalt nok findes der ikke mange læsninger indenfor denne tradition, men mange refleksioner over litteraturens ontologi – isprængt småanalyser. Der er altså i høj grad tale om en litteraturfilosofi, men som nok kan kaste konkrete analytiske perspektiver som det f.eks. ses i Horace Engdahls *Berøringens ABC* (2004) eller i Carsten Madsens afhandling om Per Højholt, *Poesi*,

tanke & natur (2004). Som illustration vil jeg kort behandle Madsen analyse af Højholts *Auricula*, som den er formuleret i *Kritik*.

Auricula består kompositionelt af en række akronologiske tværsnit. Den centrale begivenhed er det øjeblikks stilhed, der indtraf i Europa den 7. september år 1915, hvor et antal undfangelser finder sted, idet alle »høreiser« hørte sig selv. Ni måneder senere er konsekvensen ikke kun en række barnefødsler, men de følges af en tilsvarende række ørefødsler og *Auricula* beretter herefter om deres skjulte eksistens. Madsen stiller sig nu det spørgsmål, hvor den tilsyneladende upersonlige fortæller har sin vide fra – for der fortælles usandsynligt detaljeret.

Der er dog ikke tale om en implicit forfatterperson som hjælpe-konstruktion, da dette ifølge Madsen angiver en refleksion, der ligger ud over fortællingens udsagnsniveau, som et diskursivt indskud i fortællingen. I det hele taget er der ikke nogen fortæller i romanen i konventionel forstand. I stedet er der »tale om en episk fabulerende og »subjektløs« fortælling.«²⁰ Fortællingen er episk, fordi der kun berettes om den fortalte verden, det være sig enten udefra eller indefra en fortalt persons bevidsthed. En fortællerverden eksisterer ikke. Dermed bliver romanen

»konstruktionen af den begivenhed, at der fortælles: der fortælles, at der fortælles. Dens »fortælling« kan ikke være fortalt af en individuel stemme, den finder sted i et heterogent rum alle mulige steder i Europa uden anden sammenhæng end det begrænsede tidsrum, den udspiller sig i.«²¹

Dette løser imidlertid ikke problemet om, hvem der gengiver ørernes prosa, som kun ørerne kan videregive. Selvom Madsen har afvist Højholt som den implicite forfatterperson, finder han alligevel nu, at forfatteren optræder som »figurant« i eller som effekt af fortællingen. »Den der skriver skrives« citerer han Højholt for at sige i *Intetheden grimasser* (s. 106). Skrivehandlingen, skriven, ophæver afstanden mellem fortælleren og den fortælling han er i færd med at frembringe: »fortællingen forskyder sig bort fra et transcendentalt Jeg forud for skriven, i takt med at den konstruerer et rent empirisk Mig.«²² Således ender Højholt med at blive indskrevet som resultat af tekstens mangel på fortæller. Ørerne må tilmed have mimet deres fortælling til forfatteren, og således ender han også med at være den implicite forfatterperson, der er i stand til at fortælle, gengive den kollektive bevidsthedsstrøm og arrangere tekstens begivenheder i en tværtsnitskomposition.

Så vidt Carsten Madsen og opgøret med den litterære subjektivitet til fordel for en abstrakt, ikke-personlige singulariteter. Jeg vil nu i en noget

kortere bevægelse redegøre for den modsatte, positive eller udvidede forståelse af udsigelsen repræsenteret ved det narratologiske-semiotiske paradigme. Vi vil hurtigt se, at det er de samme pointer, der gøres til genstand for refleksioner, men at de nu bliver part i en metodisk strukturel, om end dynamisk, forståelse af fortællere og point of view i fiktion.

Narratologiens subjektivitet

I den narratologiske begrebsdannelse går der en direkte linje fra Benvenistes udredninger om sprog og subjektivitet til en almen forestilling om udsigelsen. Gerard Genette giver i »Frontières du récit« (1969) og i »Discours du récit« (1972)²³ Benveniste ret i eksistensen af både den historiske beretning og diskursen, men samtidig fremfører han, at der næppe findes tekster, hvor kun den ene teksttype forekommer. Hermed mener han, at der ikke er en symmetrisk relation mellem de to fremstillingsmodi, men at diskursen er en generel form, som kun undtagelsesvist og midlertidigt suspenderes til fordel for historien, når fortælleren under særlige forhold ekskluderes eller er fraværende. Det betyder, at den fortællerløse modus er indlejret i en overgribende diskurs.

Der kan hermed argumenteres for, som det sker hos Greimas og Courtés²⁴ at udsigelsesstrukturen er en *almen ikke-sproglig struktur*, der ligger under den sproglige udveksling som tandhjulene for tekster og kommunikation. Derudover er udsigelsen som *sproglig kategori* udtryk for medieringsinstansens uomgængelighed; det er på dette niveau udsigelsen, som Benveniste talte om, indstifter subjektet som udsigelsens subjekt. Idet subjektet italesætter verden og konstituerer den som objekt, konstituerer subjektet sig selv. Dette sprog-logiske niveau, der er en virtuel instans i sproget, indskrives tekst- og sproghandlingen som en intentionel rettedhed mod verden. Den går forud for den *fortalte udsigelse*, som ifølge Greimas og Courtés blot er »en imitation, et simulakrum, af den *udsigende* gøren inden for diskursen«.²⁵ Det betyder, at den fortalte udsigelse skriver sig ovenpå to mere abstrakte strata, som matcher hhv. den almene som den virtuelle udsigelse og står som tekstuel kategori i indirekte relation til tekstens ekstratekstuelle kommunikationssituation. Disse tre niveauer kan specificeres i forhold til narrativ litteratur:

For det første udsigelsens almene ikke-sproglige struktur, der betinger enhver form for udveksling og regulering. Det kan bedst forstås som et principielt og abstrakt ekstratekstuel niveau. Forfatteren er nok ophavsmand til og skaber af sin tekst, men forfatter-tekst-relationen er indlejret i et bredere social-psykologisk domæne: meningsdannende former som litteratur er forankret i en sociokulturel diskursivitet, som forfatterper-

sonen er en del af og står i udveksling med. Diskursivitet dækker her kulturens historiske og aktuelle tekster, erfaringer, historier, holdninger, moralkodekser, adfærdsmønstre osv. såvel som kommunikationsformer, genrer, stile, udsigelsesmønstre osv. Teksten er derfor også udtryk for et diskursivt subjekt, idet den overskrider det lokale individuelle forfattersubjekt. Teksten er på det niveau ikke billede på subjektets realisering, men på en realisering af et diskursivt subjekt. Elementer fra Foucaults diskursbegreb gør sig gældende her, men det er vigtigt i forhold til, hvorledes det i andre sammenhænge er blevet fortolket og praktiseret, at det narratologisk set gør sig gældende på et metaniveau omhandlende de kulturelle og intertekstuelle faktorer og dynamikker og ikke specifikke tekstlige fortæller kategorier.

For det andet den virtuelle udsigelse med dens rettedhed. Den kan i første omgang forstås som en projektion af det kommunikative register, dvs. selve udsigelsestrukturen, ind i struktureringen af den fiktive verden. Den litterære tekst udgør en sammenhængende helhed, netop fordi den er et værk med en afsender-signatur og andre paratekstlige markører. Eller anderledes sagt: I enhver fremstilling er der en sigen, og dermed også en udsiger, hvad der produktivt vil afstedkomme skabelse af et forfatterbillede og en forestilling om tekstens samlede mening. Der er altså tale om et niveau, der langt hen ad vejen inkluderer Booths implied author, men som jeg med Boris Uspensky vil benævne det ideologiske *point of view*.²⁶

For det tredje den interne fortalte udsigelse med de specifikke fortællerinstanser. Det er evident, at der findes fortællinger uden fortællere; men der findes ikke fortællinger uden subjektivitet eller uden en formidlende instans eller et formidlende princip. »Fortæller« skal ikke forstås begrænset til en personificeret enhed, men er en *metafor* for tekstens antropomorfe mediering. I Franz K. Stanzels bestemmelser af de mulige og prototypiske fortællersituationer ud fra tre konstitutive elementer – måde, person og perspektiv – angår mådeforholdet selve fortællerfigur-dimensionen: 1) enten har teksten en *fortæller*, det være sig som en markeret personificeret figur i det fortalte eller som en upersonificeret instans hævet over det fortalte, 2) eller også er teksten uden fortæller, hvad der enten vil give anledning til at tale om en *reflektor*, dvs. en karakter det fortalte er set igennem, eller en scenisk fremstilling med en udvendig registrering af begivenheder og især dialoger. Den personale (også kaldet figurale) fortællersituation med reflektor (eller scenisk fremstilling) er da karakteriseret ved illusionen om umiddelbarhed. Men en mediator er der altid. Situationen er kendetegnet ved indre perspektiv og en begrænset synsvinkel på det fortalte. Det betyder, at subjektiviteten primært er af indirekte eller skjult karakter,

som når det fortalte gengives som underforstået, velkendt viden, mens andet berettes som ny information; hermed signaleres en position i det fortalte, f.eks. som lokalsamfundets stemme og viden. Hermed også sagt, at der ikke findes fortællere, der er objektive eller neutrale.

Jegfortællersituationen har en fortæller i den fortalte verden, der enten fortæller sin egen gerne fortidige beretning eller rapporterer et 'fremmed' begivenhedsforløb; den auktoriale fortællersituation har en upersonificeret fortæller udenfor det fortalte med ydre perspektiv på karaktererne. De er fælles om at indskrive en distinktion mellem den fortællende og det fortalte og dermed flere stemmer i det fortalte. Subjektiviteten giver sig her tilkende via fremstillingsmodusen, antropomorficeret sprogbrug, modificeringer, vurderinger, indleven osv. og er anledningen til generelt at beskrive fortælleren i antropomorfe kategorier med en stemme og vurderinger. I *Aurricula* er disse træk særdeles tydelige og den auktoriale fortæller træder frem gennem sin vidende og vurderende præsentation og frem for alt i den markerede stilistiske form. Allerede tredje sætning – »Mange opdagede den [stilheden] slet ikke, kortvarig og tilfældig som den var, dette til trods for at de selv deltog i den«²⁷ – indikerer en komprimeret og fortalt viden, der underbygges via den retoriske fremstillingsform med det underforståede indskud »kortvarig og tilfældig som den var« og det formidlende kontrastudtryk »dette til trods for«.

Ved siden af at det fortalte er medieret via en bestemt fortæller – som meget ofte varierer gennem teksten – kan det også være set fra en særlig vidensposition eller fra et særlig spatio-temporalt *point of view*.²⁸ Dette er for så vidt den situation, som oftest er herskende i den personale situation: fortælleren skjult bag den, der ser eller er synsvinkelbærer. Det betyder et helt nyt subjektivitetsregister, både i den forstand at karakterer kan give sig til kende, at forskellige karakterer (indirekte) kan stå mod hinanden, at der kan være et spil mellem fortællerstemmen og synsvinkelbæreren osv.²⁹ Det er på dette stratum, tekstens sproglige markører – deiksis, modalitet, verbformer og sproghandlinger m.m. – har sin interesse.

Kritik, dialog og syntese

På det konkrete plan er der flere aspekter, der fra narratologisk-semiotisk side må indvendes mod Benvenistes og Hamburgers ræsonnementer. Det være sig at analysen af tempus-forskelle mellem historisk beretning og diskurs ikke holder, at episk præteritum som al-tid ikke er et særtræk for 3. personsfortællinger, men i stor udstrækning også gælder jegfortællinger, og tilsvarende at *erlebte Rede* og historisk præsens ikke kun er beholdt epikken, at *erlebte Redes* dobbeltstemmige karakter er et sprogligt

konkret forhold, som ikke blot kan affejes retorisk, at vurderende kommentarer om karakterer ikke fortælle-mæssigt kan reduceres til elementer af karaktergestaltningen.³⁰ Men det rækker ikke ved grundlæggende forhold i Benvenistes og Hamburgers bestemmelser. Digtningologisk er der grundlæggende to fremstillingstyper, idet den historiske beretning og diskurs ikke skal forstås som absolutte, men ideelle kategorier, som poler i et spektrum. Dertil kommer, at karakterfunktionen er essentiel. Sidstnævnte er endda så omsiggribende, at den ikke kan begrænses til epikken. Jeg-origo er en fundamental funktion i al litteratur; den er styrende for distributionen af subjektivitet i det fortalte. Men den vedrører ikke medieringen, fortælleformen: den stemme der fremtræder i den aktive fortælleren. Det er to klart adskilte strata, distinkte former for litterær gøre. På den ene side nemlig det fænomenologisk funktionelle, det fortalte kohæsiønsbærende dynamikker – jeg-origo og fortællefunktion – på den anden side det fortalte mediering – udsigelses- og fortællerforholdene.

Parallelt hertil, men ikke helt sammenfaldende, taler Stanzel i *Theorie des Erzählens* om, at forskellen mellem Hamburgers og hans egen fortællerteori er, at mens den sidste strukturelt befinder sig på et overfladeniveau og udelukkende refererer til overfladestrukturer i det fortalte, dvs. kan lokaliseres i det fortalte og er synlig for en hvilken som helst læser, der opererer Hamburgers teori på et dybdestrukturelt niveau. Epikken forstås epistemologisk – der hvor en jeg-subjektivitet qua en tredjeperson kan skildres.³¹ For Stanzel har det at gøre med, at fortællefunktionen er en abstraktion, som Hamburger i forbindelse med en analyse af en Thomas Mann-tekst kalder »der Geist der Erzählung«, fortællingens ånd. Dette stratum, som også omfatter dele af Booths »implied author«, knytter Stanzel til fortællingens dybdestruktur, fordi det ikke i sig selv er synligt uden teoretiske hjælpeoperationer:

»Hamburgers tese er gyldig for skabelsesdelen, for fortællingens konception og produktion, mens de typologiske narrative situationer er gyldige for formidlingen og overbringelsen af det som fortællefunktionen frembringer ved hjælp af en fortællers kvasivirkelighedsudsagn.«³²

Stanzels analyse er på flere punkter meget overbevisende. Dog vil jeg plædere imod at tale om dybde- vs. overfladestrukturer, eftersom en afhængighedsrelation mellem fortællefunktionen og det overfladestratum, hvor fortælleren gestaltes som auktorial, figural osv., er fraværende. Hverken »the implied author« eller fortællefunktionen er strukturelle begreber og genererer ikke en overfladestruktur – hvad også termen *fortællingens*

ånd peger på.

Dertil er det misvisende at fortællefunktionen jævnføres med *implied author*. I den forstand at Booths begreb skal indkredse ikke kun »the extractable meanings but also the moral and emotional content of each bit of action and suffering of all of the characters« og »the intuitive apprehension of a completed artistic whole«³³ sammenknytter han det udvælgende og skabende-evaluerende. Hamburger derimod taler om fluktuationen i fortællefunktionen. Det er altså et rent tekstligt princip, der synes uafhængigt af tekstens betydningsunivers, skønt den luftigt karakteriseres som fortællingens ånd.

Stanzels imødekommenhed overfor fortællefunktionsbegrebet følges imidlertid af en nok så væsentlig kritik af *Die Logik der Dichtung*: at Hamburger selv sammenblander abstrakte og konkret tekstlige niveauer, hvad der har medført en tilsvarende uklarhed hos andre teoretikere. En sådan forvirring er fremtrædende i Carsten Madsens analyse, som i stor udstrækning ikke distingverer mellem udsigelsens forskellige niveauer. Og paradoksalt nok reflekterer han tilbagevendende over, hvem der potentielt kan have viden til at fortælle dette og hint, hvilket er at gribe fortælleforholdet ontologisk og ikke tekstuel. Pointen i analysen er, at indskrive en implicit forfatterperson som den, der på en gang har skabt teksten og skabes af teksten. Dette vedrører naturligt nok ikke et manifestationsniveau, men er et resultat af en særlig almen-ideologisk konnotativ læsning.³⁴

De forskellige måder at fortolke udsigelsen på vedrører principielt ikke konfliktuerende anskuelser, men der er tale om analyser af medierings-situationen på forskellige niveauer. På den baggrund vil jeg – i hvad man kan kalde et semiotisk perspektiv – skelne mellem fire strata:

- 1) et alment diskursivt stratum, der er forudsat enhver sproglig handlen med det diskursive register og den ikke-sproglige udsigelsesstruktur
- 2) et fænomenologisk tekst-proces-stratum med fortællefunktionen og jeg-origo
- 3) et ideologisk point of view-stratum med *implied author*
- 4) fortællingens manifeste stratum med virkelighedsudsagn og udsigelsens instanser, reflektor, jegfortæller, points of view osv.

De to første strata indikerer forskellen mellem to grundlæggende koncepter om sprog og litteratur; men der er også tale om, at der opstår et samspil mellem den almene ikke-sproglige udsigelsesstruktur og fortællefunktionen, hvormed to komplementære principper knyttes. Disse niveauer har intet at gøre med tekstens ideologiske indretning og må ikke

forveksles med tekstens medieringssituation. Det er netop de diskursive og de fænomenologiske strata, der genererer teksten som tekst - i samspil med den sproglige kodning – og konstituerer mulighedsrummet for subjektivitet i fortællinger.

Noter

- 1 Ole Tøgeby: »Sagen om mordet på fortælleren. Om fiktive udsagns logiske og lingvistiske status« i *Jeget og Ordene*, red. C. Madsen et al, Aarhus, 2001, pp. 325-326. («Balzack» er Tøgebys stavemåde, red.)
- 2 Andrew Gibson: *Towards a Postmodern Theory of Narrative*, Edinburgh 1996, p. 146.
- 3 Rolf Reitan: » Balzacs fælde« i *Kritik* 142, Kbh. 1999, p. 71.
- 4 Carsten Madsen: »Vis poetica. Tankestrøm og bevidsthedsstrøm hinsides formalismen« i *Jeget og Ordene*, red. C. Madsen et al, Aarhus, 2001, p. 156.
- 5 Op.cit. pp. 157-158.
- 6 Émile Benveniste. »Om subjektiviteten i sproket« i *Människan i sproket*, Stockholm/Stehag 1995, p. 43.
- 7 Egentlig skriver Benveniste, at det er et 'jeg' der siger 'jeg'. Men det vil jo sige, at jeg'et ikke har nogen referentialitet og forbliver rent tekstligt. Og i Benvenistes tekst giver det ingen mening.
- 8 Det forklarer ifølge Benveniste den ellers uigennemskuelige relation mellem de franske verbers tempusformer (perfektum (i diskurs) og aoristen/passé simple (i historie)), men hans analyse er siden hen er blevet kritiseret for ikke at være holdbar.
- 9 For en grundigere redegørelse for Hamburgers facetterede digtningslogik henviser jeg til Nils Gunder Hansens artikel i nærværende nummer af *K&K*; en artikel jeg selv har været så heldig at læse i en tidligere version for år tilbage og som derfor har præget min egen forståelse af Hamburger. Endelig bør opmærksomheden naturligvis også henledes på herværende oversættelse af Hamburgers egen »Noch einmal: Vom Erzählen« (1965), som er skrevet mellem hendes to versioner af *Die Logik der Dichtung*. Artiklen kan ses som et svar på nogle af de tekstnære indvendinger, som førsteudgave afstedkom og er dermed ikke en pædagogisk indføring i hendes teori, men kommer på den anden side omkring de væsentligste aspekter af teorien.
- 10 Käte Hamburger: *Die Logik der Dichtung*, Stuttgart 1968, p. 66, m.o.
- 11 Det er det, som får Ann Banfield til at karakterisere epikken som »unspeakable sentences« (som også er titlen på hende bog fra 1982), altså at det fortalte ikke er kommunikeret nogle steder fra, dvs. har en ikke-kommunikativ sætningsstruktur.
- 12 Op. cit. p. 119, m.o.
- 13 Op. cit. p. 140.
- 14 Op. cit. p. 113.
- 15 Roland Barthes: »The Death of the Author« i *Image Music Text*, N.Y. 1977, p. 146.
- 16 Op.cit., p. 145-146.
- 17 Michel Foucault: *L'Archéologie du Savoir*, Paris 1969, oversat til *The Archaeology of Knowledge*, London 1972 og *Vidensarkæologien*, Aarhus 2005.

- 18 Denne korte læsning af Foucault – der nærmest er blevet kanoniseret – er ikke desto mindre i flere henseender reduktiv. Den ser nemlig bort fra selve konceptet i *L'Archéologie du Savoir*, nemlig det ganske fundamentale forhold, at Foucault ville analysere, hvad viden er i vor kultur. Foucault søger efter de betingelser, der bestemmer og regulerer vores forståelse af viden og vores daglige videnspraksis. Det er med denne hensigt, at Foucault etablerer sit subjektsbegreb: for at kunne analysere vidensforholdet hinsides subjektet og i stedet knytte viden til det diskursive. Viden er bundet til sproget og den sproglige praksis. Analysen af viden bliver derfor en diskursanalyse, der kun tager hensyn til de diskursive praksisformer uden øje for tanker, erkendelser og intentioner.
- 19 Gilles Deleuze: »Fem små essays« i *Kritik* 118 (1995), p. 60.
- 20 Carsten Madsen: »Et gigantisk løseøre. Den poetiske kraft i Per Højholts Auricula« i *Kritik* 151 (2001), p. 6.
- 21 Op.cit., p. 7.
- 22 Op.cit.
- 23 Fra hhv. *Figures II*, Paris 1969 og *Figures III*, Paris 1972 og oversat til hhv. *Figures of Literary Discourse*, N.Y. 1982 og *Narrative discourse*, N.Y. 1980
- 24 Se Algirdas Julien Greimas og Joseph Courtés: *Semiotik. Sprogteoretisk ordbog*, Aarhus 1988, p. 278.
- 25 Op.cit.
- 26 Se Boris Uspensky: *A Poetics of Composition. The Structure of the Arctic Text and Typology of a Compositional Form*. Berkeley/Los Angeles/London 1973 [1970], kap. 1.
- 27 Per Højholt: *Auricula*, Kbh. 2001, p. 7.
- 28 Især Genette har gjort skelnen mellem stemme og modus, mellem hvem der taler og hvem der ser til en væsentlig distinktion. Genette 1980 op.cit. p. 186.
- 29 For en udfoldet redegørelse for disse aspekter, se min *Udsigelsens arkitektur, Træk af en dialogisk narratologi*. (Under udgivelse)
- 30 For en mere udførlig redegørelse for Benvenistes og Hamburgers teorier inkluderende en kritisk diskussion og vurdering af deres perspektiver i en narratologisk kontekst, se min *Udsigelsens arkitektur*, op.cit.
- 31 Dette kan underbygges med, at Hamburgers skelnen mellem epik og jegfortælling også er part i en for så vidt filosofisk fiktionsbesemmelse.
- 32 Franz K. Stanzel: *Theorie des Erzählens*, Göttingen 1982, p. 32, m.o..
- 33 Wayne C. Booth: *The Rhetoric of Fiction*, London 1991 (1983), p. 73.
- 34 Carsten Madsens analyse af *Auricula* bestemmer først fortællingen som fortællerløs, idet forskellige refleksioner over en mulig implicit forfatterpersons funktion er »forhastede« og »misforståede« læsninger, som ikke desto mindre »synes at være typisk«. (Madsen op.cit., p. 6). Men når Madsen skal samle op på sin analyse om fortælleren, så taler han om forfatterpersonen, som er »først skjult eller implicit til stede gennem alle de diskursive indbrud, der ikke lader sig forklare narrativt, men i næste omgang træder han altså frem som en figurant og en effekt i og af fortællingen« (op.cit., p. 8.) – for så at slutte med at kommentere forfatterens tværsnitskomposition (som han i øvrigt ikke gør meget ud af at redegøre for) samtidig med, at denne fraskrives ethvert ansvar. Det er bemærkelsesværdigt, hvorledes forskellige tekstuelle niveauer blandes sammen: 1) det konkrete repræsentationsniveau (det fortællerløse), 2) det

sproglige manifestationsniveau (de narrative indbrud, fortællerrefleksion – som i øvrigt heller ikke dokumenteres), 3) tekstens billede på at der fortælles, 4) tekstens organiserende, konstruerende (og skabende?) implicite forfatterinstans, 5) tekstens metaforiske skabelse af et empirisk Mig. Skønt disse fem niveauer kan reduceres, ville en stringens i begrebsdannelse være nyttig. Dertil kommer Madsen vedvarende spørgsmål til fortællereksistensen – »hvordan kan den [...] upersonlige fortæller vide dette?, »Hvordan kan dette da fortælles?«, »hvordan har ørerne kunnet videregive deres fortælling [...]?«(op.cit., p. 6 og 7) – og af den måde spørgsmålene besvares på, signaleres en forventning om en bogstavelig, ontologisk fortællerperson.

